

JAK ZÚČASTNĚNÁ MŮŽE BÝT SPOLEČENSKÁ VĚDA?

Barbora Spalová, *Bůh ví proč; Studie paměti a režimů moci v křesťanských církvích v severních Čechách*, Centrum pro studium demokracie a kultury, Brno 2012.

Kniha *Bůh ví proč* je výsledkem dlouholetého bádání, které mělo od počátku jeden cíl: provést kvalitativní výzkum situací a životních příběhů nábožensky orientovaných lidí v oblasti česko-polsko-německého pohraničí, **který by bral Boha vážně**. Poslední slova jsem zvýraznila proto, že právě odhodlanost brát Boha a víru (tu svoji i víru druhých, zkoumaných lidí) vážně, je pro celou práci zásadní.

Barbora Spalová, sama praktikující katolička, se rozhodla pro zúčastněný výzkum svého okolí, ať již souvěrců, lidí jiných vyznání, nebo těch, kteří se označují za nevěřící. Znamenalo to, že vědomě rezignovala na postoj „neutrální“ badatelky – a zároveň své výzkumné záměry nezakrývala. Dotazovaní (respondenti, informátoři a nářatoři) tak věděli, že se setkávají s katoličkou, novou přistěhovalkyní z Prahy a socioložkou. Pro autorku to vedlo k situacím, kdy se neustále ocitla v několika rolích najednou (jak v knize opakovaně reflektuje) – například aktivní účastnice bohoslužby a zároveň socioložky, sledující dění s výzkumným záměrem. Záznamy z badatelského deníku, které jsou společně s rozhovory podstatnou částí práce, dokládají, jak je její pohled tím a zároveň oním, jak pozoruje a zároveň je pozorována svým okolím (včetně zkoumaných protějšků). Hned na začátku (s. 17, událost z roku 2000) popisuje, jak její účast na eucharistii při mši konané na setkání „heimatovců“ z ní činí příklad přetrvávání tradice v „bezbožném“ kraji. Zároveň všichni členové náboženských skupin vědí, že je badatelkou, provádějící výzkum v oboru sociální antropologie.

Toto východisko neznamena, že by rezignovala na jakoukoli metodologii: té je kromě průběžných metodologických exkurzů v prvních dvou částech věnována celá třetí část knihy. Jak píše v úvodu, kromě zaujetí pro téma totiž mapování různých typů současné křesťanské zbožnosti – pro ni bylo důležité rozčarování nad redukcujícími pracemi z oblasti sociologie náboženství, které nedovolují s Bohem počítat.

První část se věnuje způsobu, jakým příslušníci místních náboženských komunit tradují příběhy těchto společenství. Je nasnadě, že vyprávění o komunitách je neoddělitelné od vyprávění vlastního životního příběhu, příběhu své rodiny a místních „malých“ dějin na straně jedné – a „velkých“ dějin (předválečné období, 2. světová válka, poválečné události, období 1948–1989, devadesátá léta) na straně druhé. Už samotný způsob, jímž nářatoři mluví o sobě a svém okolí, je dokladem a zároveň prostředkem vytváření identity: Kategorie „věřící“ – „nevěřící“, „komunistické rodiny“ – „dobří lidé“ – „bratři a sestry“, „Církev“ – „okolní svět“. Vyprávění o sobě a vlastním životě je zároveň výpovědí o tom, kdo jsem a kam v rámci určitých kategorií patřím.

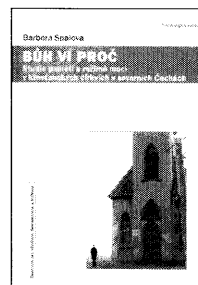
Stejně tak se nějak identifikují a definují i náboženské komunity, a to prostřednictvím působení „navenek“ (vůči „nevěřícímu okolí“, vůči sobě navzájem) a zároveň „dovnitř“ vzhledem k vlastním členům. Autorka rozebírá příležitostná kázání (zvl. poutní), symbolické akty (setkání „heimatovců“, darování ostatků sv. Zdislavy na Filipíny), evangelizační akce (*Pro-Christ*), články v obecních či komunitních periodikách.

Spalová rovněž dokládá, jak se o dějích vypráví v rámci komunity: Podrobně analyzuje diskusi, kterou na její návrh v rámci farního dne pořádá farnost v Jablonném v Podještědí. Na analýze se ukazuje, jak se v rámci společenství utváří společný náhled na dějiny, společný příběh. Zabývá se především tím, jak tento příběh vzniká, co je v něm zdůrazňováno, co naopak opomíjeno. To se týká i rozpravy samotné – kdo určuje její průběh (na základě jaké autority), kdo komu přizpůsobuje své vidění a jak dochází k závěrečné shodě či konečnému vyznění.

Autorka si všímá „podivného mlčení o tom, co si farníci pamatují, a napůl chtěného, napůl vynuceného souhlasu s kněžskou verzí dějin farnosti za socialismu“ a shrnuje, že „specifické fungování moci v katolické farnosti umožňuje vyřknout jen něco, jen někomu a jen v určitých situacích ... V baptistickém sboru je zase veškerá paměť neustále evangelizována a podržována biblickým normám, a to všemi členy sboru, kteří v tomto napodobují své zvolené staršovstvo.“ (s. 145)

Ve druhé části, nazvané *Zbožnost v režimech moci/autority/pravdy* se pak zabývá tím, co je určující pro vztah jednotlivých členů komunit k Bohu. Otázka pravdy, která v první části vyvstala v souvislosti s pamětí, se zde objevuje ještě naléhavěji:

Jaké jsou režimy moci/autority/pravdy v náboženských světech a jakým způsobem se podílejí na formování vztahu člověka k Bohu? (s. 146, zvýr. aut.) Autorka se pokouší vystopovat vzájemný vztah tohoto foucaultovského trojúhelníku: Jak se v náboženských světech vytváří autorita, produkující pravdivostní diskurz (který zase vytváří autority a dodává jim legitimitu)? Jak v těchto režimech vzniká moc a jak se distribuuje? – A samozřejmě (nebo nenasamozřejmě): *„Jakou roli hraje Bůh v režimech moci. Jaký part je mu přidělen, jakého se sám ujímá? Jakého Boha režimy moci v náboženských světech modelují, jak Bůh tyto režimy uspořádává, vede a proměňuje?“* (s. 150-151)

Autorka se zaměřuje opět na římskokatolickou farnost v Jablonném a nově na sbor Jednoty bratrské (JB). Srovnává oba režimy a jejich mechanismy kontroly. Dlouhodobě dochází na nedělní setkání sboru JB a zúčastňuje se též domácích

skupinek. Na základě pozorování, rozhovorů a vyprávění zkoumá vztahy životů jednotlivců s životem komunit; příběhy konvertitů i odpadlíků; kněžské životní příběhy z katolické farnosti atd. Ukazuje přitom dynamický proces kooperace a zároveň souboje individuálního a společného (prožívání, projevování, paměti, zbožnosti).

B. Spalové se zdařilý vzácný vhled do náboženské všednosti – domácích skupinek, farních výletů a improvizovaných exercicií, poutí a nedělních setkání. Přispívají k tomu pečlivé zápisky výpovědí v hovorovém jazyce i autorčiny reportáže a zápisky z míst dění. Je to sociologie náboženství skutečně „odspodu“.

Kniha se zároveň zabývá dosud málo zpracovanými fenomény české náboženské scény, jako jsou polští kněží v římskokatolických farnostech, konvertité 90. let, vývoj jejich religiozity a vztahy s dosavadními členy (což je jev týkající se více či méně všech tradičních křesťanských společenství). V rámci zkoumání JB přináší autorka čtenářům mimo jiné vícestranný pohled na historii rozdělení této církve roku 1998.

Nejdiskutovanějším prvkem knihy je její forma: pojednání chvílemi přechází

v novinářskou reportáž, což je ještě podtrženo meziútluky v jednotlivých kapitolách, obvykle vyňatých útržků vět („... a tak se hádali, kolik peněz za jednotku“ „... ptáci serou na něj...“, „A to byla vždycky velká paráda...“). Také volba slov – i mimo přímé citace z badatelských deníků – ukazuje na literární talent autorky, který však ve vědeckých pracích obvykle ke slovu nepřichází:

„Do věčně rozjásaných holek z naší školky, které doprovázejí každou jízdu velkého řetízkače, se začínají důrazně mísit zvony z kostela. Zvony, na které se ze čtvrtiny složili současní obyvatelé a chalupáři, ze čtvrtiny němečtí rodáci a zbytek dodal česko-německý fond budoucnosti.“ (s. 34) „Na schody vyběhá Manka, farářova pastorační asistentka a hospodyně, se dvěma ošatkami posvícenských koláčků, nabízí kolemjdoucím spolu s historkou, jak je pekla přes noc.“ (s. 35) „Zvukař zkouší odposlechy, kapela ladí, kazatel pověřený vedením shromáždění si už nasadil mikrofon na hlavu a s významným poklepáváním na hodinky, je pár minut po půl desáté, se snaží začít. Všichni jsou oděni podle aktuální bohokopecké mainstreamové módy, nikdo zvlášť nevybočuje.“ (s. 210)

Takový styl může vést k otázce, zda B. Spalová neopouští slohový styl, který si předsevzala, totiž zda nezaměňuje psaní vědecké práce se žurnalistikou. Patří „věčně rozjásané holky z naší školky“ do vědeckého textu zabývajícího se religiozitou? Pokud ne, proč? A pokud ano, pokud posvícenské koláčky, kafe, buchty, líčení kuchyní sboru JB a „typického rozjetého mnohohlasu Božího lidu“ na bohoslužbě pražského sboru Ochránovského seniorátu Českobratrské církve evangelické (s. 188) k takové práci patří, opět se musíme ptát, proč. – Má být zárukou vědecké práce to, že je napsána suchým, nezáživným stylem? Jak může badatel informovat čtenáře o zkoumaných situacích a událostech, aniž by mu předkládal své vnímání těchto událostí? Jaký jazyk má volit, aby tím nesugeroval čtenáři své pojetí více, než patří do jeho kompetence? Literární jazyk B. Spalové je nejen sugestivní; dokonce se zdá, jako by volbou anonymizačních jmen pro jednotlivé respondenty a místa, volbou přídavných jmen a dokreslováním drobných detailů na čtenáře mezi řádky trochu pomrkávala.

Podstatnějším problémem je ale míra zúčastněnosti, s níž autorka narazila hned na obou „frontách“, jak u své náboženské

komunity, tak při obhajobě díla jako práce disertační. Několikrát v práci líčí svoji účast na svátostech (eucharistie – s. 17, jinde u zpovědi s. 308-309). Ze strany kněze Paskala, který autorčin výzkum označil za „pěknou lumpárnu“ (s. 387) jí bylo zakázáno stýkat se jeho farníky. Jak sama líčí (s. 362-368), narazila na problém hranice mezi sekulárním světem a náboženskou komunitou: To, že v rámci výzkumu na sekulární fakultě vynáší informace o dění ve vlastní farnosti, bylo ze strany ostatních farníků i kněží většinou vnímáno jako nedostatek loajality a překračování toho, co si jako žena-laička může dovolit.

Některým členům vědecké obce, zejména oponentovi disertační práce se naopak zdálo, že se její práce zcela vymyká z vědeckého diskursu: mírou zúčastněnosti i způsobem referování.

Autorka tak vnesla svým dílem opět otázku subjektivity a hranic „vědeckosti“. S velkou naléhavostí nám ukázala vícečetnost rolí, v nichž se badatel – zvláště antropolog, sociolog nebo religionista – nezbytně ocitá. Na rozdíl od řady svých kolegů se však tuto víceroletí rozhodla reflektovat (nejvíce v úvodu a pak v podkapitole *Já-badatelka-katolička-autorka* (s. 389-393) a místo obcházení s ní aktivně pracovat. Nako-lik se jí to podařilo, může posoudit čtenář sám. Otázky, **jak psát o zúčastněném výzkumu a jak zacházet se svými rolemi a jejich možnými střety**, jsou však po vydání této práce naléhavější než dříve. ■

Ruth J. Weiniger

